Val van Westerafdeling op Borneo

mr. dr. Sander Gellaerts[1]

Borneo, samen met Celebes, was het eerste grote eiland in Nederlands-Indië dat na het uitbreken van de oorlog in de Pacific in december 1941 door de Japanners werd aangevallen. Borneo bestond uit een Brits deel in het noordwesten (Sawarak, Brunei, Brits Noord-Borneo en het eiland Labuan) en een Nederlands deel dat weer was verdeeld in een Wester- en een Zuider- en Oosterafdeling. Het gehele eiland was in deze periode dunbevolkt en voornamelijk van belang vanwege de olie en andere grondstoffen. In een vierluik wordt aandacht besteed aan het lot van de militairen van de Westerafdeling tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Dit eerste artikel geeft een samenvatting van de strijd in dit deel van Borneo, de behandeling van krijgsgevangen militairen en burgers op de Westerafdeling, en later hun transport Batu Lintang Camp in Kuching in het Britse deel van het eiland. Voor een meer uitgebreid militair beeld van deze periode verwijs ik graag naar andere bronnen.[2]

De Westerafdeling

Het westen van Borneo, bestuurlijk aangeduid als de Westerafdeling, was ongeveer vier keer zo groot als Nederland en telde in 1941 ongeveer 800.000 inwoners. Het terrein was sterk begroeid en bestond langs de kust uit mangrovebossen en in de lage delen uit moerasgebieden; verder

[1] Sander Gellaerts (2025) deelt in vier artikelen enkele resultaten van zijn familieonderzoek: Val van de Westerafdeling, Batu Lintang Camp, Bukit Stabar en Oorlogstribunalen voor Batu Lintang Camp. Hij besteedt hierbij aandacht aan de omstandigheden van de Nederlandse militairen die in 1942 gelegerd waren op de Westerafdeling in Borneo. Zijn grootvader Leon J.G. Gellaerts was als KNIL-militair betrokken bij deze strijd tegen Japan en later ook krijgsgevangen in Batu Lintang Camp.

[2] J.J. Nortier, *De Japanse aanval op Nederlands-Indië, deel 2 Borneo*, Ad Donker Rotterdam, 1992. Nortier heeft tussen 1982 en 1983 vier artikelen gepubliceerd in het tijdschrift *Mars et Historia* over de strijd in West-Borneo en deze verwerkt in het voornoemde boek. Verder schrijft C. Van Heekeren in *Rode zon boven Borneo,* Bert Bakker/Daamen NV, Den Haag, 1968 uitgebreid en met persoonlijke verhalen over deze strijd.

landinwaarts was het heuvelachtig regenwoud met bergtoppen tot 1.900 meter. De Westerafdeling was waterrijk en had weinig wegen, wat het gebied in het regenseizoen, waarin de strijd zich afspeelde, nog moeilijker begaanbaar maakte.[3] Verkeer was mogelijk over ongeveer 1.200 kilometer aan wegen en tot 800 kilometer op de rivier de Kapoeas, maar voor het meeste transport was men afhankelijk van lokaal vervoer en dragers.

Pontianak was de hoofdstad van de Westerafdeling, waar resident A.S.L. Spoor (broer van de latere legercommandant Simon H. Spoor) zetelde. De Westerafdeling bestond uit verschillende kampongs en had langs de kust enkele voor Nederland strategisch belangrijke plaatsen, zoals Sambas, Singkawang, Mempawah en Sintang. Verder landinwaarts lagen onder meer Ngabang en Sanggau.

In deze periode telde de afdeling tien missieziekenhuizen en ongeveer 200 gouvernements- en missiescholen. Naast lokale handel produceerde men rubber en klapper (kokospalmproducten), waarvan een deel werd geëxporteerd.

Zowel het ambtelijk als ‘maatschappelijk’ leven was in handen van Europeanen. Het leven van Europeanen werd onder meer door Van Heekeren beschreven als een hard leven in een klimaat dat velen zwaar viel. Het was een leven met een al op jonge leeftijd grote verantwoordelijkheid die in hoge rangen goed betaald werd en waar men leefde van Europees verlof tot Europees verlof.[4]

De tropen eisten hun tol, zowel fysiek als mentaal. Zoals J. Kloppenburg-Versteegh (1862-1948) in haar handboek *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië* (1913) schreef: ‘Ga niet naar Indië, als er zielsziekten in uw familie zijn, of als men geneigd is tot droefgeestigheid.’ […] De tropenzon zal verweekte naturen niet koesteren doch integendeel schroeien.”.

[3] Zie ook de Engelse vertaling van de officieuze Japanse stafstudie naar de aanval op Nederlands-Indië in 1942 door W. Remmelink, (Ed.), *The invasion of the Dutch East Indies*. Leiden University Press, 2015.
[4] C. van Heekeren 1968, 14; P. Schelland, ‘Detachementscommandant’ op Borneo’, *Stabelan* 1990, 16 jrg, nr. 1 (Jubileum), 31-33.

Illustration No. 19—Map of Ledo and Borneo

Bron: W. Remmelink, (Ed.). (2015). The invasion of the Dutch East Indies. Leiden University Press (copyright: the Corts Foundation). Online: https://hdl.handle.net/1887/35184

De verdediging

De Westerafdeling was zowel voor de Britten als later voor de Japanners van belang vanwege het Nederlandse militaire vliegveld Singkawang II en Singkawang III dat fungeerde als noodlandingsbaan. Singkawang II moest de Britten ondersteunen als de Japanners Malakka en haar omgeving (Singapore) zouden aanvallen, omdat hun eigen vliegveld in Kuching niet geschikt was en niet beschikte over eigen vliegtuigen. De verdediging van

Kuching was op haar beurt weer van belang voor de bescherming van Singkawang II dat sinds 25 november 1941 militaire vliegtuigen huisvestte.[5] De verdediging van de afdeling lag in handen van het Koninklijk Nederlands Indische Leger (KNIL), dat twee taken had: bestrijding van binnenlandse ongeregeldheden (politieleger) en bestrijding van een buitenlandse invasie (defensieleger).[6] Het was in organisatie, omvang en doctrine afgestemd op de oorspronkelijke hoofdtaak van orde- en rusthandhaving. Vanaf 1940 werd de hoofdtaak in de Buitengewesten waaronder Borneo, de strijd tegen een buitenlandse vijand. De hoofduitrusting van militairen bestond uit niet meer dan een karabijn en klewang (zwaard).

De in de Westerafdeling gelegen troepen waren verdeeld over 14 detachementen onder leiding van luitenant-kolonel D.P.F Mars die in augustus 1941 het territoriaal commando had aanvaard. De hoofdtaak van de Westerafdeling bestond uit de verdediging van Singkawang II, bij een landing het vertragen van de opmars naar Singkawang II en als het vliegveld dreigde te vallen, dit te vernielen.

Ter verdediging waren stellingen aangelegd achter de Mampawahrivier bij Mendjalin, op de Goenoeng Penaring (afsluiting Penaringspas bij Perigi), bij Siroekam (westen Bengkajang) en achter de Sambasrivier bij Ledo. Voor een aanval vanuit het noorden (Kuching) was een stelling gebouwd achter de Soengei Tanggi ten noorden van Sanggau (niet het Sanggau aan de Kapoeas). Er was sprake van een statische verdediging die eenvoudig te omtrekken zou zijn. Een beeld dat gedeeld werd door de Australiërs die in 1941 aangaven dat het een onmogelijke opgave zou zijn de aanvallers op deze manier te bedwingen. Voor een meer dynamische verdediging zou men volgens Nortier echter de middelen, oefening en mentaliteit missen.[7]

Na de mobilisatie op 8 december 1941 was de verdediging nog niet klaar. De troepensterkte in de Westerafdeling was op dat moment ongeveer duizend man sterk en bestond uit ongeveer 50 brigades (eenheden van vijftien man), verdeeld over Pontianak (vier brigades voor marinesteunpunt, drie voor de

[5] P.C. Boer, *De luchtstrijd rond Borneo. December 1941-februari 1942*, Van Holkema & Warendorf, 1987, 63. De Japanners duiden Singkawang II aan als vliegveld Ledo.
[6] Voorschrift voor de uitoefening van de Politiek-politionele taak van het leger (VPTL), 1928; S. Meuwese, *Twee eeuwen dienstplicht, discipline, dienstweigering en desertie*, diss. Tilburg 2017, 463.
[7] J.J. Nortier 1992, 47-49.

bezetting van de mitrailleuropstelling te Sei Tinggistelling en 125 stadswachten), Mampawah met guerillaopdrachten (2), Soengei Pinjoe / Mendjalin (1), Mandor/Ngabang (1), Bengkajang/Ledo (1), Sambas (drie voor marine en twee voor guerilla), Sanggau/Ledo (14), Singkawang II (13), Sintang (drie brigades en stadwachten mede voor het interneringskamp) en kustwacht (1,5). Territoriaal commandant luitenant-kolonel Mars had zich naar Bengkajang begeven. Kapitein-adjundant J.J.C.A. Schollen verbleef in Pontianak voor het contact met de resident en voor verbinding met het Algemeen Hoofdkwartier (AHK). Kapitein A.J.E. van der Meij was commandant van de grondverdediging op Singkawang II en werd ondersteund door de luitenants G.A. Hermans en J. Davijt, die beiden uit Atjeh afkomstig waren.

Strijd in de Westerafdeling

Volgens Mgr. Tarcisius van Valenberg, de apostolisch vicaris van Pontianak waren er sinds de jaren dertig al spanningen vanwege de verwachte Japanse expansie. ‘Al vele jaren werd ook in de Westerafdeling van Borneo, vrij openlijk gesproken over spionage-activiteiten van Japan, ter land, ter zee. […] Het aantal Japanners in West Borneo was niet groot, maar ze woonden verspreid in meerdere afdelingen. Ook over West Borneo moet de Japanse spionagedienst goed zijn geïnformeerd.’[8] Toch was voor de oorlog over Japanners in het algemeen eigenlijk weinig bekend. De Japanse gemeenschap was gesloten en het idee overheerste dat de Japanners eigenlijk niet in staat zouden zijn om een groot leger op de been te brengen dat op kon tegen de geallieerden.[9] De overwinningen van Japan kwamen voor velen dan ook als een verrassing.

Daags na het uitbreken van de oorlog kwamen op 10 december 1941 de eerst Nederlandse dienstplichtigen (militie en landstorm) aan op het geheime vliegveld Singkawang II, nabij Ledo.[10] Vier dagen later, op 14 december, landden de Japanners bij Miri in Brits Borneo.

---

[8] 400 Indische Collectie, 14.1. Westerafdeling Borneo, 977-981 *Brieven en verslagen van ooggetuigen over de oorlogsvoorbereiding, de evacuatie en de inval van het Japanse leger in Borneo, 1966-1968*.
[9] Zie daarover o.m. J.J. Nortier 1992, 16-23; G. Teitler, *Het beeld van de vijand, Mededelingen van de sectie militaire geschiedenis landmachtstaf, deel 8*, 1985, 39-66 (Indiënummer).
[10] 400 Indische Collectie, 4132 *Chronologisch overzicht van krijgshandelingen in de Westerafdeling van Borneo 1941-1942, met kaart, z.d.*.

Op vrijdagmiddag 19 december 1941 werd rond 12.00 uur Pontianak als eerste stad in Nederlands-Indië gebombardeerd. Resident Spoor meldde enkele dagen later in de krant dat het bombardement 128 dodelijke slachtoffers had geëist.[11] Het hoofd van het missieziekenhuis in Pontianak, Dr. A. Heilbrunn schatte dit aantal op ongeveer 150 tot 250 gewonden.[12] De aanval kreeg in verschillende kranten in Nederlands-Indië aandacht. Daarmee was de oorlog zowel voor de civiele bevolking als het lezerspubliek daadwerkelijk begonnen. Later werden in kranten de lessen gedeeld, waaronder hoe men rustig moest blijven, dekking moest zoeken, medische voorraden moest aanleggen en elkaar na het bombardement moest helpen.[13] Deze aanval was een enorme morele klap. Niet alleen had de aanval tot veel doden en gewonden geleid, maar de aanval kwam ook als een totale verrassing, doordat Pontianak eerder als te onbelangrijk werd geacht voor een vijandelijke aanval. Daar komt bij dat er geen alarm was geslagen omdat de kustwacht dacht dat het ging om eigen vliegtuigen, waardoor de bevolking naar het schouwspel was gaan kijken. Deze onrust leidde ertoe dat veel mensen de steden begonnen te verlaten. Na de aanval op Pontianak werd de volgende dag (20) de onbemande landingsbaan Singkawang III onherstelbaar beschadigd en ontdekten de Japanners per toeval Singkawang II. De dag daarop (21) werd Singkawang II gebombardeerd. Twee dagen later (23) is Singkawang II opnieuw gebombardeerd en werd opdracht gegeven de vliegtuigen te verplaatsen naar Palembang I op Sumatra.[14]

Weer twee dagen (25) later viel Kuching en werd na het vertrek van de laatste vliegtuigen rond het middaguur Singkawang II voor een derde keer gebombardeerd.[15] In deze periode kreeg kapitein Schollen bericht dat zijn hulp gewenst was bij Singkawang II. Hij sprak daar de echtgenote van luitenant-kolonel Mars die als verpleegster in het ziekenhuis van de basis werkte en de volgende dag naar Sintang zou vertrekken. Hij kreeg te horen

[11] O.m. *Bataviaasch nieuwsblad*, ‘Pontianak Dooden’; *De Sumatra post*, ‘Pontianak 128 dooden’, *Soerabaijasch handelsblad*, ‘Het aantal dooden te Pontianak’, allen op 29 december 1941.
[12] C. van Heekeren 1968, 39.
[13] *De Indische courant*, ‘Het bombardement van Pontianak. Eenige lessen’, 27 december 1941; *De Sumatra post*, ‘Lessen van Pontianak. Een ieders hulp is dringend noodig na het bombardement’, 4 februari 1942.
[14] P.C. Boer 1987, 85 geeft aan dat de laatste vliegtuigen op 25 december 1941 vertrekken en het grondpersoneel op 31 januari 1942.
[15] C. van Heekeren 1968, 163; Boer, 85.

dat er wanorde heerste, de stemming slecht was en het optreden van haar man openlijk bekritiseerd werd. Schollen deelt na gesprekken deze conclusie en voegde daar zelf aan toe dat er ongerustheid was over de achtergelaten vrouwen en kinderen en dat de territoriaal commandant Mars totaal onzichtbaar was voor zijn troepen.[16] De angst voor luchtaanvallen was groot. Als het luchtalarm ging op Singkawang II dan vluchtten velen ongeorganiseerd de bossen in. Schollen constateerde zelf na een aanval de afwezigheid van 40 inheemse militairen. Een groot deel meldde zich de volgende dag weer en een ander deel bleef weg. Het viel hem op dat gedeserteerden niet werden gestraft en hij zag hierin een oorzaak dat dit bij latere acties vaker voorkwam. Oorlogscorrespondent luitenant Van Bommel geeft in zijn latere verslag van de gebeurtenissen aan dat Mars hiervan op de hoogte was, maar dat Mars hierin vooral een teken zag dat de goede militairen overbleven.[17] Buiten de bediening van de luchtafweer bleef nog een aantal militairen op hun post, onder hen luitenant J. Davijt die in de strijd met een mitrailleur bleef vuren en de leiding op zich nam over de aanwezige militairen.[18]

Na de val van Kuching op 25 december 1941 had de Britse kolonel C.H. Lane aan zijn troepen het bevel gegeven voor de terugtocht naar Siloeas over de grens in de Westerafdeling. Lane was de bevelhebber van SARFOR, een geallieerde eenheid die verantwoordelijk was geweest voor de verdediging van Kuching in Brits Borneo. Zijn troepen bestonden uit Brits-Indische soldaten (het 2e bataljon van het 15e Punjab Regiment), lokale Sarawak Rangers, Britse marinemilitairen en artilleristen uit Singapore. Na een zware reis door dichtbegroeid gebied kwamen zij via Djaggoeibabang en Sanggau op 29 december in Singkawang aan. De eerder van kolonel Lane afgesneden troepen onder bevel van kapitein Chapman arriveerden op 31 december, na een uitputtende reis van bijna 100 kilometer, met ongeveer 180 man in Singkawang II. De samenwerking tussen de Nederlanders en de Britten verliep vanaf het begin niet soepel. De begin januari in Pontianak

[16] J.J. Nortier 1992, 51.
[17] J.J. Van Bommel 1945, 11 in NIOD, 400 Indische Collectie, 15.02.1.01. KNIL, 1208-1216, *stukken betreffende militaire verrichtingen tijdens de Japanse opmars (1942) in Nederlands-Indië, 1946-1947*.
[18] J.J. Nortier 1992, 51. Bij de toekenning van een onderscheiding werd hierover opgetekend '(…) grote persoonlijke moed betoond, het moreel van zijn troep, dat vooral door het verplaatsen naar elders van de eigen vliegtuigen zeer geschokt was, door zijn maatregelen en zijn persoonlijk voorbeeld weder opgevoerd (…).'

aangekomen oorlogscorrespondent reserve-tweede luitenant J.J. Van Bommel omschreef in zijn later verslag de stemming als zeer slecht.[19]

In reactie op het lage moreel van de troepen en beperkte samenwerking tussen het leger en Binnenlands Bestuur besloot het AHK (Algemeen Hoofdkwartier) de gepensioneerde en toen 53-jarige legendarische luitenant-kolonel A.L. Gortmans (Jan Oorlog) op te roepen om een guerrillaoorlog te voeren tegen de Japanners en hun verbindingslijnen.[20] Mars kreeg de opdracht hem met alle mogelijk middelen te ondersteunen zonder de verdediging van Singkawang II in gevaar te brengen. Luitenant J.J. Van Bommel beschrijft in zijn verslag dat bij zijn aankomst er een neerslachtige stemming heerste onder zijn ontvangers in Pontianak. Een rondgang leerde hem dat hij een volkomen gedemoraliseerd bataljon zou aantreffen dat veel dronk en geen behoorlijke leiding ervoer van officieren terwijl zij in ongunstige omstandigheden in de stellingen lagen. De commandant Mars werd beschuldigd van lafhartigheid en Gortmans werd door zijn toehoorders beschreven als een ‘moedig maar volkomen incompetent en aan de drankverslaafde officier, die in Bronbeek thuishoorde maar niet op een gevechtsveld’. De herinneringen en meningen over Gortmans in de oorlog lopen uiteen van dronkenlap tot held.[21]

Doordat het vliegveld van Kuching door de slechte conditie ongeschikt bleek, kreeg majoor-generaal Kiyotake Kawaguchi van het Japanse leger op 28 december 1941 de opdracht zich voor te bereiden op het veroveren van Singkawang II, dat op 20 december was ontdekt. Daarna kreeg hij op 6 januari 1942 de opdracht ook Ledo te veroveren.[22] Zijn plan was om via de zee eerst de havens aan de westkust te bezetten om zo het vliegveld te bereiken. De troepen uit Kuching hadden de opdracht hem hierbij te ondersteunen door over land de aanval in te zetten op de Nederlandse stellingen. Tussen 4 januari en 16 januari 1942 vonden er gevechten plaats

[19] J.J. Nortier 1992, 61; J.J. Van Bommel 1945, 7; J.J. Nortier. ‘De barre tocht van een Indiaas bataljon door Borneo’, militaire spectator, jrg. 152, nr. 2, 1983.
[20] J.J. Nortier 1992, 53.
[21] J.J. Van Bommel, 1945, 1; A.J.P. Borstlap, ‘Herinneringen aan Jan Oorlog’*, Stabelan* 1991, jrg. 18, nr, 1, 25-27; W.M. Zand, Geachte redactie, ‘‘Johnny War’, ode door Amerikaanse zeeman J. Burns’, *Stabelan* 1995, jrg. 22, nr. 1, 5.
[22] W. Remmelink, 197, 142; Ooi 1998, 97, *Keat Gin Ooi, Japanese Empire in the Tropics: Selected Documents and Reports of the Japanese Period in Sarawak, Northwest Borneo, 1941-1945*, Ohio University Center for International Studies, Monographs in International Studies, SE Asia Series 101, 1998, Vol. 1 en Vol.2.

tussen de Japanners, Britten en Nederlanders. Na gevechten bij Djagoeibanag en Siloeas viel Siloeas op 17 januari. De volgende dag (18) gaf Schollen, tegen de opdracht van het AHK in, aan Kapitein G.L. van Selow de opdracht het vliegveld te vernielen.[23] De basis bleek later voor de Japanners lastig te herstellen, vanwege de vernielingen en het feit dat het vliegveld zo ver landinwaarts lag dat de wederopbouw hierdoor zwaar werd bemoeilijkt.[24]

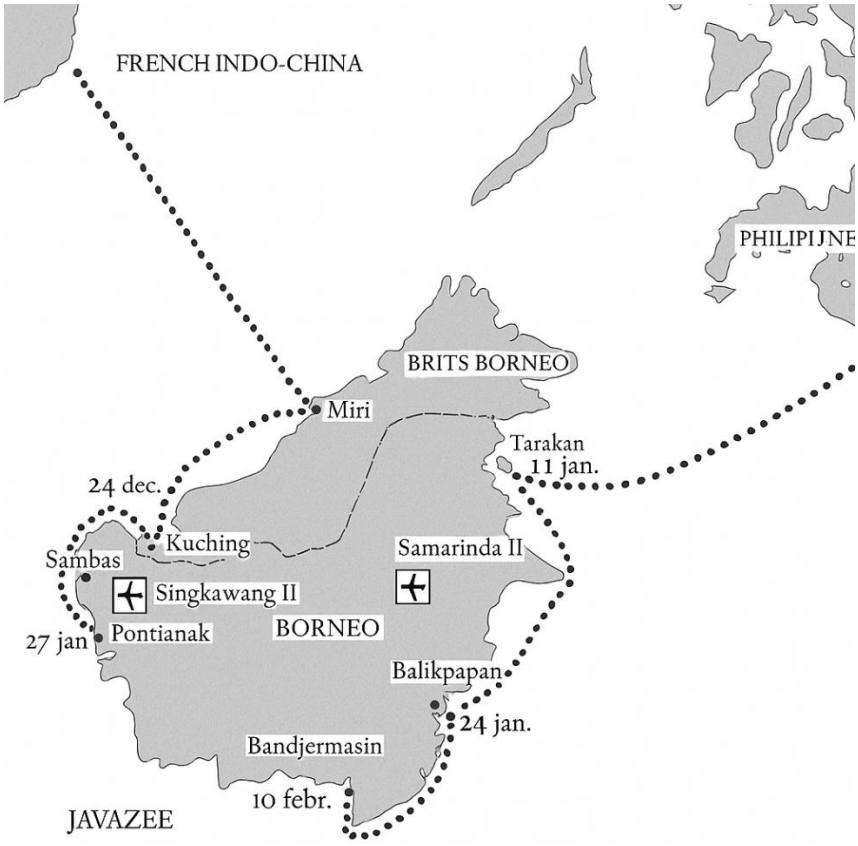
Op 19 januari 1942 kwam kapitein D.C. Buurman van Vreeden als hoofd verdediging B (buitengewesten) namens het AHK Bandoeng een onderzoek instellen naar de situaties in de Westerafdeling en in het bijzonder naar de vernieling van Singkawang II. Na zijn onderzoek vertrok hij met luitenant-kolonel Gortmans naar Java.[25] Een paar dagen na zijn vertrek kwam op 26 januari van het AHK de opdracht de troepen terug te trekken naar Sintang. In de dagen daarna veroverden de Japanners de stelling in Sanggau, alsmede Singkawang II, Pamangkat, Singkawang en Sambas.[26] Op de terugtocht uit Sanggau merkte Wulfhorst op dat overlevenden door de Japanners duivels gemarteld werden. ‘Moord, walgelijke moord op weerloze aan bomen gebonden of op de grond liggende gevangenen, de handen op de rug met dun ijzerdraad aaneen gesnoerd of soms alleen met de duimen’.[27] De Nederlandse troepen trokken zich verder terug naar Bengkajang en Sintang. De volgende dag (28) viel Mempawah en werd Pontianak bezet en vanaf dat moment werden er eigenlijk alleen nog terugtrekkende bewegingen gemaakt steeds dieper het land in naar Sintang, Nangapinoh, Kotahabaroe en Kotawaringin op de grens met de Zuider- en Oosterafdeling. Enkele officieren hadden inmiddels het vertrouwen in Mars opgezegd en namen zelf hun beslissingen. Eind januari had Mars bij zijn verblijf in Sintang nog ongeveer 300 man over van de 1000 bij de mobilisatie.[28] Het eerste bericht

[23] J.J. Nortier 1992, 60-61.
[24] W. Remmelink, 296; Verslag Schollen 29 september 1948, 11. 400 Indische Collectie, 15.02.1.01.1. Java, 1230 Rapport van generaal-majoor J.K. Meijer, territoriaal commandant Midden-Java, aan de Commissie Gedragingen betreffende de verrichtingen van majoor J.J.C.A. Schollen in oorlogsdagen in West-Borneo, illegale acties, arrestatie door Kempeitai en krijgsgevangenschap, met bijlagen, afschrift, 1948.
[25] J.J. Nortier 1992, 56.
[26] Zie voor deze strijd o.m. J.J. Nortier, 57-71; J.A. Palit, ‘West-Borneo 1941-42’, 2-3; J.A. Palit, ‘Een oude vechtwagen tegen de Jap’, 4-5; G.J. Wulfhorst, ‘Een moedige maar geen grootmoedige vijand’, 6-8, allen *Stabelan* 1984, 10e jrg, nr. 4; J. Palit, ‘Terugtocht op Borneo’, *Stabelan,* 16e jrg, nr. 4, 1990, 6-7.
[27] G.J. Wulfhorst 1984, 8.
[28] J.J. Nortier 1992, 78-79; C. van Heekeren 1968, 148-158.

dat Mars ontving tot overgave negeerde hij. Toen Mars te horen kreeg dat het KNIL op 8 maart 1942 had gecapituleerd en er weinig reden en middelen waren om door te vechten vertrok hij op 15 maart met enkele officieren (Van Reede, Engels, Van Bommel, dr. Borgmeijers en de Japanse tolk Van ’t Hoogerhuys) naar Pontianak.

Hoewel bij de overgave alle eerder gegeven opdrachten niet langer van kracht waren weigerden sommigen zich over te geven. Zij gingen over tot een guerrillaoorlog met de Japanners. Hierover is in de Westerafdeling, buiten drie gevallen, weinig bekend. Adjudant-onderofficier A. de Vos, militie-sergeant J. Semmeling en de Menadonese fuselier Tumundu hielden na het vallen van hun post hun guerrilla vol tot 17 maart 1942 waarna zij ten westen van Ngabang gevangen werden genomen. De 25- jarige luitenant J. Davijt weigerde zich over te geven en vertrok samen met sergeant J.W. van den Berg, soldaat eerste klas C. Speksnijder, sergeant A. Kamerling, dr. J. Burgers en twee vrouwen naar Poetoes Sibau in het dal van de Kapoeas-rivier om de orde te herstellen na de moord op controleur Van der Woerdt. Davijt en zijn mannen herstelden de orde en Davijt zou bij een bevel tot overgave hebben geantwoord: ‘Ik geef mij niet over, laat mij sterven onder de Nederlandse vlag." Op 28 juli 1942 zijn Davijt en de andere mannen door Dajaks vermoord nabij de Kampong Sungaibitjai (Boven Kapuas). Het verhaal in Borneo doet de ronde dat de Dajaks zelf ook geen keuze hadden door de bedreiging van de Japanners.[29] Na hun dood zorgden de Japanners voor een begrafenis met militair eerbetoon, compleet met geweersalvo’s, gebed, kranslegging en een toespraak van de Japanse commandant: ‘deze gevallen soldaten zijn geen gewone dood gestorven, maar gesneuveld op het veld van eer. Zij waren bijzonder dapper en wensten zich niet over te geven. Zij wensten te sterven onder hun eigen vlag´[30]. Sergeant-majoor J.J. Zindel, A. Porzig, A. van Velzen (Velsen) en de Menadonese sergeant Palit, die zich in Poetoes Sibau wilden aansluiten bij Davijt, zijn op 22 mei 1942 bij Kedang Ulu/Balaikarangan), 30 km van Kuching, in een Japanse hinderlaag na zes uur strijd gesneuveld.[31]

[29] C. van Heekeren 1968, 155 en persoonlijk onderzoek in de regio in 2004 maken duidelijk dat stamhoofden Davijt geen onderdak wilden bieden vanwege Japanse bedreigingen en uit angst voor represailles. A. van Sluys, ‘Het drama Davijt’, *Stabelan*, 25 jrg, nr. 2. 1998.
[30] C. van Heekeren 1968, 157.
[31] C. van Heekeren 1968, 158.

Aanval Japan op Borneo 1941-1942. In 2025 gegenereerd met behulp van AI (Chatgpt) met verschillende prompts.

Overgave en internering in Pontianak

Met de overgave van Mars op 15 maart en de aankomst op 15 april van de overgebleven militairen begon de internering in Pontianak. De nacht voor aankomst verlieten nog veel inheemse militairen de troepen om zich bij hun families te voegen.[32] Zoals Nortier terecht beschrijft onder verwijzing naar Kolonel J.H. Cox, dat 'Hoewel het niet te verdedigen is, dat commandanten hun troep in de steek hebben gelaten, kan - naar ons voorkomt - niet uitblijven dat de geschetste omstandigheden moesten leiden tot chaos met alle betreurenswaardige gevolgen vandien. Alleen de allerflinksten zijn op hun post gebleven; de rest is, de een meer de ander minder, meegesleept door de verwarring'.[33]

[32] J. Palit 1990, 6-7.
[33] J.J. Nortier, 'De bezetting van West-Borneo in 1942 (IV)', *Mars et Historia* 1983, 17e jrg, nr. 4, onder verwijzing naar Cox die als voorzitter van de Commissie Gedragingen op 22 maart 1946 een geheime brief schreef naar de legercommandant (SK 1 3/5).

Nadat de laatste rondzwervende militairen van de Westerafdeling zich hadden overgegeven brak voor de Europese bestuurders, burgers, geestelijken en militairen de tijd van internering aan.[34] De meesten werden verzameld in Pontianak. Anderen bleven dienst houden waar zij waren, zoals in Singkawang, Sambas en Sintang. Alle krijgsgevangenen in Pontianak werden nu geïnterneerd in gebouwen op het terrein van de ambtswoning van de Apostolisch Vicaris van Pontianak (ambachtsschool, Chinese school, woning Apostolisch Vicaris) en in de daaraan grenzende Volks Crediet Bank aan de Kapoeas.

Bij aankomst werden de Indonesische militairen onder leiding van Mars gesplitst van de ongeveer 150 Europese militairen onder leiding van Kapitein A. van Sprew en later Kapitein J.J.C.A. Schollen. Schollen beschrijft het kamp als zeer ongedisciplineerd en vol met geruchten van de landing van geallieerde troepen.[35] Om dit laatste tegen te gaan lukte het Schollen zelf om geallieerde berichten te verzamelen en in het geheim te delen. Hij werd verraden en op 16 mei 1942 door de Kempeitai gevangengenomen, en vier dagen verhoord, gemarteld en verhongerd. Na onderzoek is hij via Kuching naar Miri gebracht waar hij samen met sergeant-majoor A.C.P. Blahowetz en sergeant J.M. Vogel door de Keizerlijke Krijgsraad van Zuid-Oost Azie is veroordeeld. Schollen tot 15 maanden eenzame opsluiting en de andere twee tot 1 jaar gevangenisstraf.[36]

Op 25 juni ontdekte dr. Becking om ongeveer tien uur ’s avonds dat reserve luitenant J.F.G. Van Reede ontbrak in de kamer die hij met hem, kapitein Engels en luitenant Van Steensel van der Aa deelde. Na een zoektocht die de interesse wekte van de Japanse wacht ging hij naar overste Mars, die dit weer meldde aan de Japanse wacht. Deze hielp hen eerst met zoeken maar rapporteerde later de vermissing aan de commandant die in een nachtelijk appel op de kamer van Van Reede meedeelde hoe ernstig de situatie was en hen het leven kon kosten. De stemming werd er niet beter op, toen bij het

[34] Hoewel burgerinternering aanvankelijk niet bedoeling was, ging men hier toch toe over vanwege politiek-militaire redenen (angst voor verzet), als vergelding voor de vooroorlogse Japanse en als represailles voor de wijze waarop andere landen omgingen met de internering van Japanse burgers (o.m. D. van Velden, *De Japanse interneringskampen voor burgers gedurende de Tweede Wereldoorlog*, J.B. Wolters, Groningen, 1963 (diss. Groningen), 42-43.
[35] Schollen 1948, 15-16.
[36] Schollen 1948, 16. Zij werden uiteindelijk samen opgesloten en eindigen na een maand in de beruchte Outram Road Gaol in Singapore.

ochtendappel bleek dat ook sergeant B. Timmer en brigadier H. Van der Meulen die avond waren ontsnapt. Op 27 juni ’s morgens werd in de kantine medegedeeld dat de drie weer gevangen waren genomen en zouden worden geëxecuteerd. Het bleek dat de drie waren achtervolgd door een groep onder leiding van de zoon van de Sultan van Pontianak die hen na gevangen-neming uitleverde. Een corveeploeg moest toezien hoe het drietal ernstig werd mishandeld door de Japanners. De drie werden geblinddoekt met hun totaal kapotgeslagen ruggen en de handen op de rug geketend naar binnengebracht. De Japanners lieten hun nog een laatste wens doen. Na enige tijd kregen zij nog een kop water, waarna zij naar het plein voor de R.K. kerk aan de oever van de rivier werden vervoerd. De Japanners dwongen de drie aan de kant van de rivier te knielen en het hoofd te buigen, terwijl drie Japanse militairen zich klaarmaakten voor de onthoofding. Na een redevoering van de Japanse commandant voerde men de executie uit, waarna de lijken in de rivier werden gegooid waar zij nog enkele dagen bleven drijven. De lijken zouden later door enkele Chinezen uit het water zijn gehaald. Mars betuigde zijn medeleven, echter: ´het was een laffe, egoïstische daad van luitenant Van Reede, waardoor ik een hoop soesah had kunnen krijgen´.[37] De interneringskaarten van de korporaals N. van Dor en T. Marle melden dat beiden op 27 juni 1942 zijn doodschoten wegens een ontspanningspoging. Luitenant E. Vanl is eveneens op die dag neergeschoten, maar zijn interneringskaart maakt geen reden bekend. Ook in Pemangkat zijn twee gevangenen ontsnapt en weer opgepakt, waarna ook zij werden geëxecuteerd. Op 3 juli overlijdt soldaat eerste klas E.B. Bischof (opium en zout regie) aan een onbekende oorzaak.[38] In Pontianak zijn daarmee tenminste in totaal 3 militairen door de Kempeitai weggevoerd, 7 militairen terechtgesteld en is er 1 aan een onbekende oorzaak overleden.

Op 7 juli begon het transport uit Pontianak met een aantal onbekende schepen met een onbekend aantal Nederlandse krijgsgevangenen, inheemsen, mannelijke burgers, mannelijke geestelijken en inheemsen naar Kuching.[39] Het eerste schip met krijgsgevangenen vertrok op dinsdag 7 juli

[37] J.J. Van Bommel 1945, 16; J.A. Palit, ‘West Borneo 1942’, *Stabelan*, 12 jrg, nr, 1, 1985, 7.
[38] Zie o.m. J. van Dulm, e.a. 2002, *Geïllustreerde atlas van de Japanse kampen in Nederlands- Indië 1942-1945, deel II (supplement)*, Asia Maior, 2002, 154.
[39] J. van Dulm , e.a. 2001, 183 noemt dat 1 persoon aan ziekte is overleden. J. van Dulm e.a. 2001, *Geïllustreerde atlas van de Japanse kampen in Nederlands- Indië 1942-1945, deel I*, Asia Maior, 2001; Jacobs 2020, 183.

1942 en kwam de volgende dag aan. Het tweede schip met krijgsgevangenen vertrok op zaterdag 11 juli en arriveerde op zondag 12 juli 1942 in Kuching.[40] Het derde (en mogelijk vierde) schip vertrok op woensdag 15 juli 1942 met aan boord krijgsgevangenen, inheemsen, mannelijke burgers en mannelijke geestelijken en kwam op donderdag 16 juli aan.[41] De montfortaanse broeder L'Ortye omschreef de voettocht naar de haven als een nachtmerrie: 'De uittocht in Pontianak heb ik de meest pijnlijke en vernederendste dag gevonden van het interneringsleven; mogelijk omdat we toen nog niets gewend waren. Onder gejoel van de Maleise bevolking en stokslagen van de Japanse soldaten werden we naar de haven gedreven. Het was werkelijk een kruisweg'.[42] Uit Pemangkat is op 13 juli 1942 een kolenboot (tanker) vertrokken met ongeveer 120 geïnterneerden, onder hen geestelijken, burgers en militairen uit de noordelijke kuststreek. Zij arriveerden de volgende dag.[43]

Slot

De strijd was verloren, de kennismaking met het Japans optreden was indrukwekkend geweest, het moreel was laag en het vertrouwen in officieren en territoriaal commandant luitenant-kolonel Mars in het bijzonder was op een dieptepunt. Samen met de spanning op wat komen ging en wat er met hun familie stond te gebeuren waren zij onderweg naar het Batu Lintang Camp in Kuching om na aankomst daar drie jaar lang te worden geïnterneerd.[44] Onder deze mensen was ook mijn grootvader Leon J.G. Gellaerts.

Leon J.G. Gellaerts

[40] A.F. Nolthenius noemt de Jacht van de Radja Brooke van Serawak, de m.s. Maimoenah. A.F. Nolthenius in NIOD, 400 Indische Collectie, Collectie C. van Heekeren, Westerafdeling Borneo, inv.nr. 980A L–R (76–88), *Brieven en verslagen van ooggetuigen over de oorlogsvoorbereiding, de evacuatie en de inval van het Japanse leger in Borneo, 1966–1968*.

[41] J. van Dulm van, e.a. 2001 (deel I), 184 beschrijft op 15 juli twee schepen. Het eerste schip met burger mannen komt aan op 16 juli en het tweede schip met vrouwen waaronder de zusters uit Sintang komen na een stormachtige overtocht vroeg in de morgen op 17 juli aan in Kuching.

[42] J. Jacobs, 'In afwachting van betere tijden, Het kerkelijk leven op Nederlands-Borneo tijdens de oorlog en de internering (1941-1945)', *Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800*, Volume 43, Issue 93, dec. 2020,186.

[43] O.m. A.H. Böhm, *West-Borneo 1940 - Kalimantan Barat* 1950, 1984, 23.

[44] Zie daarvoor ook S. Gellaerts, 'Batu Lintang Camp' en 'Bukit Stabar, een subkamp bij Kuching Airfield' beide gepubliceerd in *Mars et Historia (online)*, 2025.